

46. Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl* ve *Hakâiku't-Te'vîl* Adlı Eserinde Âyetle İstişhâd¹

Nevriye Sümeyra ÇALIK²

APA: Çahk, N. S. (2024). Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl* ve *Hakâiku't-Te'vîl* Adlı Eserinde Âyetle İstişhâd. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 795-806. DOI: 10.29000/rumelide.1470149.

Öz

Moğol istilasının etkilerinin hissedildiği Mâveraünnehir bölgesinde Buhara ve Semerkant gibi ilim merkezlerine yakın bir coğrafyada eğitim alan Nesefî, (ö. 710/1310) tefsîr alanında yazdığı orta hacime sahip *Medârikü't-Tenzîl* ve *Hakâiku't-Te'vîl* adlı eserinde âyetlerin dilbilimsel yönden tahlillerini yoğun bir şekilde yapmıştır. Bu makalemizde Nesefî'nin eserinde yaptığı bu tahliller içerisinden âyetlerde var olan dil kurallarını açıklamada kullandığı âyetle istişhâd metodunu inceledik. Bu çalışma çerçevesinde Müfessir'in eserinde âyetlerle yaptığı istişhâdlardan âyette var olan nahiv kurallarını açıklarken öne sürdüğü görüşün doğruluğunu ortaya koymak için şahid olarak getirdiği âyetleri ele aldık. Bu âyetleri incelerken nahiv kurallarına yönelik istişhâdları öncelediğimiz için Müfessir'in lugavî anlama yönelik yapmış olduğu âyetle istişhâdları makalemizde yer vermedik. Makalemizle Nesefî'nin tefsîrinin bu metodu kullanarak dilbilimsel yönden sahip olduğu zenginliği ortaya koymayı amaçladık. *Medârikü't-Tenzîl* ve *Hakâiku't-Te'vîl* üzerine birçok çalışmalar yapılmışsa da literatürde âyetle istişhâda yönelik herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makaleyle eserin farklı bir yönünün de açığa çıkacağı düşüncesindeyiz. Yapmış olduğumuz incelemelerde Nesefî'nin âyetleri dilbilimsel yönden tahlil ederken genellikle mensubu olduğu Basra ekolünün görüşlerine göre âyetleri yorumladığı görülmektedir. Müfessir, yapmış olduğu istişhâdlarda âyetleri titizlikle ele almış, uygun anlamı ortaya çıkarmak için yoğun çaba sarfetmiştir. Edatların kullanımı, harfi cerin anlama etkisi, fiilin meful almasıyla edildiği anlamları incelemiştir. Ayrıca şahid getirdiği âyetlerin sadece nahiv kuralıyla ilgili bölümlerini alarak okuyucunun konunun bağlamından kopmamasını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsîr, Nesefî, Arap dili ve Belagatı, Nahiv, Âyetle İstişhâd

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırladığım "Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl* ve *Hakâiku't-Te'vîl* Adlı Eserinin Dilbilimsel Açından İncelenmesi" isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %8

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 08.03.2024-**Kabul Tarihi:** 20.04.2024-**Yayın Tarihi:** 21.04.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1470149

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Lecturer, Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences (Yozgat, Türkiye), sumeyra.calik@yobu.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-4969-1379 **ROR ID:** https://ror.org/04qvdf239, **ISNI:** 0000 0004 0369 8360, **Crossreff Funder ID:** 501100006564

Istishhad with Verses in Neseî's Work Named Medariku't-Tanzil Wa Hakaiku't-Tawil³

Abstract

Neseî (d. 710/1310), who was educated in Transoxiana, where the effects of the Mongol invasion were felt, in a region close to science centers such as Bukhara and Samarkand, explained the verses in his medium-volume work *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, which he wrote in the field of exegesis. He made intensive linguistic analysis. In this article, we examined the istishhad method with verses that Neseî used to explain the linguistic rules in the verses among the analyzes he made in his work. Within the framework of this study, we discussed the verses that Mufessir brought as witnesses in order to reveal the accuracy of the opinion he put forward while explaining the syntax rules in the verse from the istishhads he made with the verses in his work. Since we prioritized the istishhads based on the rules of grammar while examining these verses, we did not include in our article the istishhads made by the commenta regarding the lexical meaning of the verses. With our article, we aimed to reveal the linguistic richness of Nasafî's commentary using this method. Although many studies have been done on *Medârikü't-Tenzîl and Hakâiku't-Te'vîl*, there is no study in the literature on istishhad with verses. We think that a different aspect of the work will be revealed with this article. In our examinations, it is seen that while Neseî analyzed the verses linguistically, he generally interpreted the verses according to the views of the Basra school to which he belonged. The commentator handled the verses meticulously in his istishhads and made intense efforts to reveal the appropriate meaning. He examined the use of prepositions, the effect of the literal meaning on the meaning, and the meanings acquired by the verb taking meful. In addition, he ensured that the reader would not be detached from the context of the subject by only taking the parts of the verses he witnessed that were relevant to the grammar rule.

Keywords: Tafsir, Neseî, Arabic Language and Rhetoric, Nahw, Istishhad with Verses

1.Giriş

Yüce Allâh'ın insanlara bir hayat rehberi olarak gönderdiği Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabası Müslümanların her zaman hedefi olmuştur. Bu hedef, Kur'ân'ın dili olan Arapçayı en iyi şekilde öğrenme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine erken dönemde nahiv ve nahiv usûlü çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca o dönemde yapılan fetihlerle Müslümanların geniş coğrafyalara ulaşması sonucu bölgelerdeki Arap olmayan halklarla iletişime geçmişlerdir. Müslümanların bu iletişimleri birçok alanda etkili olduğu gibi dil alanında da etki göstermiştir. Farklı etnik kökenden insanların İslâm dinine girmesi, Kur'an-ı Kerim'le tanışmasıyla beraber, Arapçaya hâkim olmadıkları

³ **Statement:** This article is based on my doctoral dissertation titled "The Linguistic Analysis of al-Nasafî's *Medârik al-Tanzîl and Haqâ'iq al-Ta'wîl*", which I prepared at Yozgat Bozok University Graduate School of Postgraduate Education, Department of Basic Islamic Sciences. It is declared that scientific and ethical principles have been followed in the preparation process of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 8

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 08.03.2024-Acceptance Date: 20. 04.2024-Publication Date: 21. 04.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1470149

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

için Kur'an kırâati sırasında yanlış okumalar (lahn) görülmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra mevalî unsurlarla olan iletişim sonucunda günlük hayatta Arapça'nın konuşulmasında hatalar veya yanlış kullanımlar ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılardan giderilmesi için Ebu Esved ed-Düeli (ö. 69/688) ile başlayan nahiv çalışmaları, hicrî I. asrın sonlarıyla hicrî II. asrın başlarında öncelikle Basra'da daha sonra Kûfe'de yoğunlaşmıştır (Dayf, t.y.: 13; Emîn, 1997: 2/287; Yenice, 2021: 208). Bu çalışmalar kendilerine ait kuralları ve yöntemleri olan Basra dil ekolünü daha sonra da Kûfe dil ekolünü ortaya çıkarmıştır. Her bir ekolün dil âlimlerin çalışmalarıyla kullandıkları kıyas, semâ gibi yöntemlerle kelimenin yapısı, cümle kuruluşu, cümlelerin öğeleri ve bunların cümle içerisindeki görevleri ile ilgili ıstılahlar ve kurallar oluşturmuştur. Oluşturulan bu kurallar gerek o dönemde gerek daha sonraki dönemlerde belli başlıklar altında düzenlenmiş, alt başlıklar oluşturularak kâideler sistematize edilmiştir (Tantavî, t.y.: 122-124; Bakırcı & Demirayak, 2019: 86).

Dil çalışmalarının etkisi tefsirlere de yansımış önce *Garîbu'l-Kur'an*, *İrabu'l-Kur'an*, *Me'âni'l-Kur'an*, *Mecâzu'l-Kur'an*, *Vücûh ve'n-Nezâir* başlıklı ilk dönem dilbilimsel tefsirler olarak değerlendirilen küçük hacimli eserler meydana getirilmiştir (Karagöz, 2015:156-204). Bu eserleri, âyetlerin tefsirini yaparken lügavî anlamlarını da göz önüne alıp dilbilgisi kuralları açısından tahlil eden, dil ekollerinin farklı görüşlerine de yer veren daha büyük hacimli eserler takip etmiştir (Özata, 2020: 461-466). Bu yöntemle telif edilen eserler arasında Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzil* ve *Hakâiku't-Te'vil* isimli tefsiri de yer almaktadır. Nesefî eserinde, yaşadığı dönemde sistematik hale gelmiş dil kurallarına da yer vermiş, âyetleri bu kurallar ışığında irâblandırıp yorumlamıştır. Âyetleri tahlil ederken dil kurallarının oluşturulması ve doğruluğunun ispatı için takip edilen bir yöntem olan istîşâd metodunu kullanmıştır.

2. Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri

Nesefî'nin doğduğu yer olan Nesef şehri Mâveraünnehir bölgesinde, Kaşka-Derya vadisinde yer almaktadır. Kaynaklarda Nesef şehrinin Nahşeb olarak isimlendirildiği de aktarılmaktadır (1927). Nesef şehri, Buhârâyla Belh arasında Buhârâ'dan dört, Belh'ten sekiz günlük uzak bir mesafede bulunmaktadır. (Bağdadî, 1977: 5/285). Şehir dönemin ilim merkezlerinden biri olan Semerkand'a uzaklığı ise beş günlük bir mesafedir (Barthold, 1990: 148).

Mâveraünnehir bölgesini büyük oranda kötü bir şekilde etkileyen Moğol istilasını Nesef şehri de etkilemiş Semerkant, Buhara gibi önemli merkezlere yakın olan şehir, o bölgenin işgalinden sonra coğrafi konumu sebebiyle Moğollar tarafından yazlık karargâh tayin edilmiştir (Berthels, 2001: 9/39-40). Moğolların bölgeden çekilmesinden sonra hâkimiyeti ele geçiren Çağatay hanlarından Kebek ve Kazan Nesef'te saray yaptırmışlardır. Şehirdeki saraydan dolayı Nesef'i saray anlamına gelen "Karşı" olarak isimlendirmişlerdir (Özgüdenli, 2003: 28/177-179). Ancak Nesef, önemli ilim merkezlerine yakınlığı ve bölgedeki ilmî ortamın katkısıyla çeşitli ilimler alanında ilerlemiş, birçok âlimin yetiştiği bir şehir olmuştur (Özel, 2006: 32).

Künyesi Ebû'l-Berakât 'Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd olan Nesefî, böyle zengin bir ilmî birikime sahip olan Nesef'te dünyaya gelmiştir. Künyesine ek olarak kendisi Hâfizüddîn lakabıyla da bilinmektedir (Leknevî, 1324: 102). Kaynaklarda (Askalânî, 1993: 2/245; Kehhâle, 1993: 2/228; Kuraşî, 1993: 2/294-295; Kutlubuğa, 1996: 175; Leknevî, 1324: 101; Zehebî, 1985: 1/216) doğum tarihi tam olarak belirtilmemekle birlikte kendisinin Şemsüleimme Muhammed b. 'Abdissettâr el-Kerderî'den (ö. 642/1244) ders aldığı için hicrî VII. asrın ilk çeyreğinde, 620/1223 yılında doğduğu fikrine ulaşılmaktadır (Çetiner, 1995: 30; Mavîl, 2013: 68; Bedir, 2006: 32/567). Mâveraünnehir'de Moğol istilasının etkileri devam ederken Nesef'te bundan etkilenmiş Nesefî bu sebeple eğitimini Buhârâ'da

tamamlamıştır. Burada Şemsüleimme Muhammed b. 'Abdissettâr el-Kerderî, Bedreddîn Hâharzade (ö. 651/1254) ve Hamîdüddîn ed-Darîr'den (ö. 666/1268) ders almıştır (Askalânî, 1993: 2/245; Leknevî, 1324: 102). Kendisinin ilim için yaptığı seyahatlerle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamakta birlikte bir dönem Kirman'da müderrislik yaptığı bilinmektedir. Kirman'daki el-Kutbiyye's-Sultâniyye medresesinde birçok öğrenci yetiştirmiştir (Heffening, 2001: 9/199; Kefevî, 630: 318b). Öğrencileri arasında Muzafferüddîn b. Sââtî (ö. 694/1295) ve Hüsâmüddîn Hüseyin b. 'Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Sıgnâkî (ö. 714/1314) yer almaktadır (Kuraşî, 1993: 2/295; Zehebî, 1985: 1/217).

Münbit bir âlim olan Neseff'nin kitaplarını Kirman'da müderrislik yaptığı yıllarda yazdığı düşünülmektedir. *Kenzü'd-dekâik* 683/1284, *Kitâbu'l-Kâfi* 689/1290 yıllarında el-Kutbiyye's-Sultaniyye medresesinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Heffening, 2001: 9/200; Kefevî, 630: 319b). Kaynaklarda Neseff'nin Bağdat'a yolculuk yaptığı ve burada *el-Hidâye*'yi şerh ettiği bildirilmektedir. Neseff bu yolculuktan dönerken Huzîstan'a bağlı İzec şehrinde 710/1310 tarihinde vefat etmiştir ve İzec şehrine defnedilmiştir (Askalânî, 1993: 2/247; Kuraşî, 1993: 2/295).

Neseff, fıkıh alanında yetkin kabul edilen bir fakîh, usûlcü, kelâm alanında eserleri olan mütekellim (Kehhâle, 1993: 2/228), müfessir, hanefî imâm şeklinde vasıflandırılmaktadır (Leknevî, 1324: 102; Zehebî, 1985: 1/126). Kendisi usûl, fıkıh, hadîs ve me'ânî ilimlerinde sahip olduğu zengin bilgi birikimiyle bilinmektedir (Kuraşî, 1993: 2/295; Zehebî, 1985: 1/216). Mensubu olduğu Hanefî mezhebinde müctehidlerin sonuncusu olarak kabul edilmektedir. Fâkihlerce fıkıh alanındaki tüm eserleri başvuru kaynağı kabul edilmiştir (Leknevî, 1324: 102). el-Kutbiyye's-Sultaniyye medresesinde müderrislik yaptığı dönemde kendi eserlerini okutmasının yanı sıra kendinin vefatından sonra da eserleri medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Fıkıh alanında yazdığı *Kenzü'd-dekâik* adlı eseri 19. yüzyılda Şam'da ve Mısır'da el-Ezher'de okutulduğu belirtilmektedir (Heffening, 2001: 9/200). Ebü'l-Berakât en-Neseffî, Buhara, Semerkant gibi ilim merkezlerinden uzak kalmamış Moğol istilasının yıkıcı etkileri ve yaşadığı dönemin siyasî çalkantılarına rağmen Mâveraünnehir bölgesindeki zengin ilmî birikimden yararlanmış (Çetiner, 1995: 29). Sahip olduğu ilmî yazdığı eserlerle aktarmaktan geri durmamıştır. Kendisinin fıkıh alanında kaleme aldığı eserleri *el-Mustasfâ*, *el-Musaffâ*, *el-Vâfi*, *Kenzü'd-dekâik*, *el-Kâfi fi Şerhi'l-Vâfi* iken Fıkıh usûlüne dair *Menârü'l-envâr*, *el-Münevvir fi Şerhi'l-Menâr*, *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr*, *Şerhu'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb* adlı kitapları bulunmaktadır. Kelâm alanında *el-Umde* ve onun şerhi olan *el-İtimâd fi'l-İtikad* ve bu alanların dışında *el-Le'âli'l-fâhire fi 'ulûmi'l-âhire Fezâ'ilü'l-a'mâl Fâidemühimme li-defi külli nâzilemülimme* adlı eserlerinin olduğu aktarılmaktadır (Zehebî, 1985: 1/216). Tefsîr alanında ise bizim de makalemizin konusunu oluşturan *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*'i yazmıştır. Müfessir'in çeşitli alanlarda meydana getirdiği bu eserler alanında kabul görmüş ve başvuru kaynaklarının arasında yerini almıştır. Eserlerinin üzerine 'Osmân b. 'Alî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*; Bedreddîn el-'Aynî (ö. 855/1451), *Remzü'l-hakâik*; Sadrüşşerîf Ebü'l-Kâsım İbrâhîm b. Muhammed es-Semerkandî el-Leysî (ö. 907/1501), *Müstahlasü'l-hakâik*; İbn Sultân (ö. 950/1544), *Keşfü'l-hakâik 'an esrâri Kenzi'd-dekâik*; 'Alâeddin el-Haskefi, *Nûrü'l-envâr*, İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr fi usûli'l-fikh* vd. adlı şerhler yazmıştır.

Makalemizin konusunu oluşturan *Medârikü't-tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*'de Neseffî, âyetlerin tefsirini yaparken gerekli gördüğü yerlerde kısaca âyette bulunan kelimelerin anlamlarını vermiş daha sonra da âyetin irâbını yapmıştır. İrâbı yaparken bazı bölümlerde dil kurallarının açıklamasını geniş bir şekilde yapmıştır. Dirâyet tefsirleri kategorisinde yer alan eserin büyük bir bölümünü bu dilbilimsel tahliller oluşturmaktadır. Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine eserinde yer veren Müfessir, bu ekollerin temsilcilerinden Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh (ö. 180/796), Ahfeş (ö. 215/830) ve Ferrâ'nın (ö. 207/822) isimlerine atıf yaparak onların yorumlarını da ele almıştır. Müfessir'in eserini yazarken sıkça

başvurduğu Zemahşerî'nin *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* adlı eserinden etkilendiği ve ondan alıntılar yaptığı görülmektedir. Ancak Müfessir, yararlandığı bazı bölümleri kendi açık üslûbu ve eserinin muhtasar yapısına uygun olarak tekrardan yorumladığı yadsınamaz bir gerçektir (Çetiner, 1995: 53).

3. İstişhâd Kavramı

Hicrî I. asrın sonlarında başlayan ve II. asırda zirveye çıkan Arap dili alanındaki çalışmalar sırasında dilin kâidelerini belirlemek için bazı metodlar geliştirilmiştir. Bu metodlardan biri de ifade edilen kâidenin doğruluğunu ispat etmek için bir delil getirme yöntemi olan istişhâddir. İstişhâd, üç harfli kök olarak *şe-hi-de* شِهَد fiilinin istif'âl استفعال babının mastarıdır (Manzur, 2006: 3/238-241). *Şe-hi-de* sözlükte, mevcut olmak, bulunmak, şahit göstermek, öğrenmek, tayin etmek anlamlarına gelmekteyken استشهد şâhid olmasını veya şâhid getirmesini isteme manasındadır (Zebidî, 1994: 8/ 252-254). Mastar olan istişhâd, harf-i cersiz geldiğinde birinden şahitliğini istemek anlamını ifade ederken, ب harf-i ceriyle kullanıldığında şahitlik konusunda birinden yardım istemek manasında kullanılmaktadır (Durmuş, 2001: 396).

Terim olarak istişhâd kavramı, bir ifadenin veya bir kelimenin lafız, anlam ve cümle içindeki kullanımda doğruluğunu ispatlamak için doğruluğu üzerinde kesin bilgi bulunan nesir ve şiirden nakli deliller vererek kanıtlamak anlamına gelmektedir (Bağdadî, t.s.: 1/5). İstişhâd yapılırken kullanılan Arap diline hakimiyeti bilinen Arabın sözüne veya nakil ile gelen metne şâhid شاهد denmektedir (Tahanevî, 1996: 1/2002; Bolelli, 1988: 165). Misâl ve şâhid kavramlarının aynı anlama geldiği düşünülse de uygulamaya bakıldığında şâhid ifadenin doğruluğunu ispatlamak için kullanılmaktayken ifadeyi açıklamak ve örneklendirmek için gelen misalden ayrılmaktadır. İstişhâd kavramının yanı sıra ihticâc (اِحتِجَاج) ve istidlâl (اِسْتِدْلَال) kavramlarının da aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Teftâzânî, 1304: 9-10).

Arap dili kâidelerinin oluşturulduğu dönemde bu yönetime başvuran dilciler bu metodun tefsirlerde kullanılmasının da önünü açmışlardır. Müfessirler, gerek Kur'ân âyetlerini lugavî yönden tahlil ederken veya âyetlerden murâd edilen manayı ortaya çıkarmak için cümle dizilişlerini incelerken bu yöntemi kullanmışlardır (Efğanî, 1987: 7). Nesefî de âyetleri tefsir ederken dilbilimsel açıklamalara başvurmuştur. Bu açıklamaları yaparken ifadelerin doğruluğunu ispatlamak için Kur'ân, hadis, Arap şiiri ve lehçelerden getirdiği şâhidleri kullanarak istişhâd yöntemiyle temellendirmiştir.

4. Nesefî'nin *Medârik'ut-Tenzîl* ve *Hakâiku't-Te'vîl* Adlı Eserinde Âyetle İstişhâd

Tefsir eserlerinde âyetlerin âyetlerle açıklanması ilk kullanılan yöntemdir. Nesefî de âyetlerin tahlilini yaparken bu yöntemi kullanmıştır ve bunun örnekleri eserinde çokça yer almaktadır. Ancak bizim istişhâd başlığı altında ele alacağımız konu Müfessir'in âyetlerin dilbilimsel açıklamalarını yaparken kullandığı bu metodu açıklamaktır. Nesefî, bu yöntemi kullanırken incelediği âyete yönelik şâhid getirdiği âyetlerde dilbilimsel açıdan uyumu gözetmiştir. Böylelikle incelediği âyetlerde yer alan edatların kullanımı, fiilin alabileceği anlamlar, cümle dizilişinin anlama etkisi veya zâid harflerin durumu vb. konularda bir şüpheye düşüldüğünde ya da dil kuralının uygulanmasına yönelik bir itiraz olduğunda bu istişhâd yöntemiyle zihindeki şüpheler ve yöneltlen itirazlar gidermeyi amaçlamıştır.

Nesefî, eserinde otuz altı yerde âyetle istişhâd yapmıştır. İstişhâdda kullandığı âyetleri belirtirken كَقَوْلِهِ (Nesefî, 2018: 1/80, 132, 489, 537, 549, 2/174, 179, 3/466, 566), كَمَا فِي قَوْلِهِ (Nesefî, 2018: 1/51, 3/160, 253), نَحْوَهُ (Nesefî, 2018: 1/686, 3/585), مِثْلَهُ (Nesefî, 2018: 1/122), دَلِيلُهُ (Nesefî, 2018: 1/332, 557) vb.

ifadeler kullanmıştır. Yaşadığı dönemdeki insanların Kur'ân'a olan hakimiyeti ve eserin muhtasar olmasını amaçladığı için şahid olarak kullandığı âyetin tamamını zikretmeden sadece konu ile alakalı olan bölümünü belirtmiştir. (Neseffî, 2018: 1/51, 80, 122, 489, 2/241) Gerekli olan bölümlerde âyetin tamamını da verdiği görülmektedir. (Neseffî, 2018: 1/132) Neseffî'nin âyetle yaptığı istişhâdları şu alt başlıklar altında sıralayabiliriz.

4.1. Fiilin Mefûl Almasıyla İlgili Yaptığı Âyetle İstişhâdlar

Müfessir'in âyetle istişhâd yapmasına örnek olarak Bakara 2/114. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا. *Allâh'ın mescidlerinde adının anılmasına engel olandan daha zalim kim vardır?*” âyetinde مَنْ mübteda, mefûl, أَظْلَمُ onun haberi şeklinde irâb yapmıştır. Ona göre مَنْ مَنَعَ'nın ikinci mefûlü olarak gelmiştir. Çünkü menetme fiili iki mefûle müteaddi olmaktadır. Bu fiilin iki mefûl aldığını İsrâ 17/59. نَا مَا مَنَعَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Bizi âyetler göndermekten alkoyan şey” âyetinde مَنَعَ'ya gelen muttasıl zamir نَا birinci mefûlken, وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا “İnsanların inanmalarını engellemiştir” âyetinde ise مَنَعَ'nin birinci mefûlüyken النَّاسُ ikinci mefûldür. İkinci mefûl olarak نَا'de bulunan harfi ceri atmak caizdir. Yani cümle مَنْ أَنْ يُذَكَّرُ şeklinde gelebilecekken harfi ceri atılabilir. مَنْ'in fiili mefûl leh olarak mansub yapması da caizdir bu durumda anlam *Allâh'ın adının anılmasından hoşlanmaması sebebiyle men edenden daha zalim kim olabilir*” şeklinde verilmektedir (Neseffî, 2018: 1/22; Zemahşerî, 1998: 1/312). Müfessir, anlamda bir karışıklığa sebep olmaması için مَنَعَ'nin iki mefûl aldığını özellikle belirtmiştir. Okuyucunun zihninde bir şüphe oluşmasına engel olmak için aynı fiilin yer aldığı âyetlerden şahidler getirerek kuralın geçerliliğini göstermiştir.

Mefûl kullanımıyla ilgili olarak Kehf 18/2. لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ. *(Allâh) kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak için...*” âyetinde Müfessir, لِيُنذِرَ'nin iki mefûl alan bir fiil olduğunu delillendirmek için Nebe 78/40. إِنَّا أَنْزَلْنَا كِتَابًا قُرْآنًا “Kuşkusuz yakın bir azaba karşı sizi uyardık” âyetinde أَنْزَلْنَا'nın aldığı كِتَابًا'nın aldığı şahid getirmiştir. Şahid getirdiği âyette fiil iki mefûl alırken Kehf 18/2. âyetteki لِيُنذِرَ'nin bir mefûl almasını Müfessir, cümlenin aslının بَأْسًا شَدِيدًا كَفَرُوا بَأْسًا شَدِيدًا şeklinde olduğunu ancak mefûl alması ile istenilen anlam ortaya çıktığı için sadece onun getirildiğini dile getirmiştir (Neseffî, 2018: 2/285). Kur'an-ı Kerim ve Arap dilinde fiil iki mefûl olsa da eğer cümlenin bağlamından istenilen anlam çıkıyorsa veya fiile gelecek ikinci mefûl genel bir kullanım olup aykırı bir durumu ifade etmiyorsa iki mefûlden biri hazfedilebilir.

4.2. Hâl Konusuyla İlgili Yaptığı Âyetle İstişhâdlar

Müfessir, En'âm 6/128. *Allâh: 'içinde ebedî kalacağımız yer ateştir' buyurur*” âyetinin tefsirini yaparken خَالِدِينَ فِيهَا ifadesinin hâl olduğunu âmilin ise مَتَّوَاكُمْ izafetinin manasında olduğunu belirtmiştir. Hâlin âmilinin marife kelimenin lafzı değil de o kelimenin manası olması zihinlerde soru işareti oluşturacağı için Neseffî, buna şahid olarak Hicr 15/66. هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ. *Onlar, sabah vaktine girerken yok edilmiş olacaktır!*” âyetini getirmiştir. Âyette هَؤُلَاءِ ismi işaretinin hâli olarak gelmektedir. İzafetin anlamı olan karışmak, birbirinin içine girmek, uyum sağlamak hâlin amili olmaktadır. Ancak tefsiri yapılan âyetteki مَتَّوَاكُمْ kelimesi anlam olarak mekan ifade ettiği için bir fiil gibi amel etmesi mümkün değildir bu sebeple hâlin mansûb olmasını sağlayan şey onun manasıdır (Neseffî, 2018: 1/537). Zeccâc'tan gelen nakilde Ebû 'Alî mekan ifade eden bir kelime olmadığını, eğer mekan olarak kabul edilirse hâl üzerine amel edemeyeceğini bu sebeple cümlede مَتَّوَاكُمْ'nun manasında master kabul edildiğini خَالِدِينَ hâl olduğunda مَتَّوَاكُمْ'un onun âmili olduğunu ifade etmektedir. Ebû Hayyân bu görüşü doğru olarak kabul ederek مَتَّوَاكُمْ ifadesinin masdar olarak يَثْوُونَ خَالِدِينَ bu görüşü doğru olarak kabul ederek مَتَّوَاكُمْ ifadesinin masdar olarak يَثْوُونَ خَالِدِينَ “orada ebedî olarak kalacaklar” anlamına geldiğini belirtmiştir (Ebû Hayyân, 1993: 4/223). Beydavî

söz vermişti” ve Bakara 2/286. *لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* “Lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır” âyetlerini şahid göstermiştir (Neseffî, 2018: 2/466).

4.8. Harf ve Edatların Farklı Manalarda Gelebileceğine Dair Getirdiği Âyetle İstışhâdlar

Neseffî, atif harfleri veya cümle başına gelen edatların sahip olduğu anlamların yanı sıra cümle yapısına farklı anlamlarda kullanılabilceğini ifade etmiştir. Enam 6/154. *وَهُمْ أَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا* “ve Mûsâ'ya Kitâbı indirdik” âyetinde *وَهُمْ* nin atf harfi *و* anlamında kullanıldığını belirtip şahid olarak Yunus 10/46. *وَهُمْ أَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا* “ve Allâh onların yaptıklarına şahittir” âyetini getirmiştir. Âyette yer alan *وَهُمْ* de *و* anlamında kullanılmıştır (Neseffî, 2018: 1/549). Neseffî'nin bu yorumuna benzer bir görüş Ferrâ, Zemahşerî, Ebû Hayyân ve Kurtubî'nin eserlerinde bulunmamaktadır.

Edatın farklı anlamlara gelebileceğine dair Müfessir, Yunus 10/21. *وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّنُوهُمْ* “İnsanlara dokunan zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar, işaretlerimiz üzerinde hileye sapsmışlardır” âyetinde birinci *وَإِذَا* 'nın şart, ikincisi onun cevabı olduğunu ifade etmiştir. İkinci *وَإِذَا* aynı zamanda hemen ardından, ansızın, bir de görürsün ki anlamlarına da gelmektedir. Müfessir bu anlama gelebileceğine dair şahid olarak Rum 30/36. *وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ يَفْقَطُونَ* “İnsanlara nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler” âyetini getirmiştir (Neseffî, 2018, 2/13). *وَإِذَا* 'ya buna benzer bir anlam verilip verilmediği konusunda diğer eserleri incelediğimizde sadece Zemahşerî'nin böyle bir yorum yaptığı görmekteyiz (Zemahşerî, 1998: 3/124). Bunun sonucu olarak Neseffî'nin bu yorumu kendisinden yararlandığı *el-Keşşâftan* aldığı kanâatine varmaktayız.

5. Sonuç

Neseffî, Buhara ve Semerkand gibi ilim merkezleri sayılan şehirleri içerisinde barındıran Mâveraünnehir bölgesinde yaşamış, var olan ilmî birikimden faydalanmış ve kendini çok yönlü yetiştirmiş bir alimdir. Yazdığı eserleri, müderrisliği ve bunların yanı sıra Hanefî mezhebinde bir müctehid sayılması onun çok yönlülüğüne bir delildir. Müfessir'in tefsîr alanında yazdığı eseri *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, sahip olduğu ilmî birikimini tüm yönleriyle yansıttığı bir eserdir. Müfessir, tefsîrinin mukaddimesinde belirttiği gibi insanları sıkımayacak uzunlukta ve kapalılıkları olmayan, insanların anlayabileceği kısalıkta bir eser yazmak amacıyla eserini kaleme almıştır. Neseffî, *Medârik*'te âyetleri fikhî, kelâmî yönden değerlendirmesinin yanı sıra dilbilimsel açıdan da tahlil etmiş, yeri geldiği bölümlerde nahiv kurallarını detaylıca aktarmıştır. Âyetlerin dilbilgisi kuralları açısından değerlendirildiği tefsîrlerin kaleme alınması Arap olmayanların müslüman olması ve Kur'ân'ı anlama çabasının sonuçlarından biridir. Ayrıca farklı kültürle etkileşim sonucu Arap dilinde bozulmalar meydana gelmiş, bu da dil kaidelerinin tam olarak uygulanmamasına sebebiyet vermiştir. Bu bozulmaların Kur'ân'ı anlaşılmasına etki etmemesi için onun harekelenmesi çalışmalarının ardından Arap dili kurallarının sistematik hale getirilmesi çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalarla birlikte ortaya çıkan dil ekolleri kuralların ana ve alt başlıklar altında toplandığı belirli bir sistem oluşturmuştur. İşte bu çalışmalar sırasında dil kurallarının doğruluğunu ispat etmek için âyet, hadis, Arap şiiri ve lehçelerinden şahidlerin getirildiği istışhâd metodu kullanılmıştır. Neseffî de âyetleri dilbilgisi kuralları açısından incelerken bu metoda başvurmuştur. Âyetle istışhâd yaptığı bölümlerde şahid olarak getirdiği âyetin tamamını vermek yerine konuyla ilgili olan bölümünü vererek okuyucunun tefsîrini yaptığı âyetten uzaklaşmasını önlemiştir. Âyetlerin tahlilini yaparken okuyucunun anlayacağı şekilde konuya değinmiştir. Âyet hakkında farklı görüşler varsa bunlara değinmiş, sonunda kendine uygun olan görüşü belirtmiştir. Tahilleri sırasında

görüşlerini benimsediği Basra ekolüne göre hareket etmiş onun belirlediği kurallar çerçevesinde âyetleri yorumlamıştır. Âyetlerin irâblarını yaparken bunun anlama olan etkisini de aktarmıştır. Müfessir, âyetle istîşhâd metodunu kullanarak hem Kur'an-ı Kerîm'e hem de nahve olan hakimiyetini ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Askalânî, İ. H. (1993). *Durerü'l-Kâmine A'yâni'l-Mieti's-Sâmine* (1. bs, 1-4). Dâru'l-Cil.
- Bağdadi, İ. P. (1951). *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin* (1. bs., 1-2). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bakırcı, S., & Demirayak, K. (2019). *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*. Fenomen.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Türk Tarih Kurumu.
- Bedir, M. (2006). *NESEFÎ, Ebü'l-Berekât. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, 1-46). TDV Yayınları.
- Berthels, E. (2001). Nahşeb. A. Adıvar vd. (Ed.), *İslâm Ansiklopedisi* (1-13). Etam Matbaa.
- Beyzâvî, M. B. (1998). *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* (1. bs, 1-5). Dâru İhyâi-Türâsî'l-'Arabî.
- Çetiner, B. (1995). *Ebü'l-Berekat Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî ve medarikü't-tenzîl ve hakaikü't-tevil adlı eseri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV).
- Dayf, Ş. (t.y.). *El-Medârisü'n-nahviyye* (7. bs.). Dâru'l-Ma'ârif.
- Dervîş, M. (t.y.). *İrâbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânüh* (1. bs, 1-10). Dâru İbn Kesîr.
- Durmuş, İ. (2001). *İstîşhad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları.
- Ebû Hayyân, A. Y. (1993). *el-Bahru'l-Muhît* (1. bs, 1-8). Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Efğanî, S. (1987). *Fî Usûli'n-Nahv*. el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Emîn, A. (1997). *Duha'l-İslâm*. Mektebetü'l-'Üsra.
- Enbârî, A. M. (2002). *El-İnsâf fî Mesâli'l-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Mektebetü'l-Hancî.
- Istahrî, İ. M. (1927). *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (1-1). Beril Metbaası.
- Heffening, W. (2001). Nesefî. A. Adıvar vd. (Ed.), *İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, 1-13). Etam Matbaa.
- Karagöz, M. (2015). *Dilbilimsel Tefsîr ne Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (2. bs). Ankara Okulu.
- Kefevî, M. S. (t.y.). *Ketâibü A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr* (Halet Efendi). Süleymaniye Kütüphanesi.
- Kehhâle, Ö. R. (1993). *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifin'l-Kütübî'l-'Arabîyye* (1. bs, 1-4). Müessesetü'r-Risâle.
- Kuraşî, M. E. (1993). *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye* (2. bs, 1-5). Daru Hicr.
- Kutlubuğa, E.F. (1996). *Tâcu't-Terâcim*. Dâru'l-Kalem.
- Leknevî, E. H. (1324). *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- Manzur, E. F. (2006). *Lisânü'l-'Arab* (1. bs, 1-15). Dâru Sadır.
- Mavîl, K. A. (2013). Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî. *Uludağ Üniverstesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 57-83.
- Nesefî, E.B. (2018). *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (8. bs, 1-3). Dâru İbn Kesîr.
- Özata, H. (2020). Hz. Peygamberden Modern Zamana Dilbilimse Tefsîr Faaliyetleri: Bir Dönemlendirme Modeli. *Tefsîr Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 443-471.
- Özel, A. (2006). *Hanefî Fıkıh Alimleri*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tantâvî, A. (ts.). *Neş'etü'n-Nahv ve Târihi Eşheri'n-Nühât* (2. bs). Dâru'l-Maârif.

- Özgüdenli, O. G. (2003). Mâverâünnehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Yenice, M. (2021). *Klasik ve Çağdaş Dönemlerde Anlam Bileşenleri*. İlahiyat Yayınları
- Zebidî, M. M. (1994). *Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (2. bs, 1-40). Matba'atu Hükümeti'l-Kûveyt.
- Zehebî, M. H. (1985). *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (1. bs, 1-3). Mektebetü Vehbe.
- Zemahşerî, E. K. (1998). *el-Keşşâfu an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl* (1. bs, 1-5). Mektebetü'l-'Ubeykan.